

NOŠNJA LIKOVA S PLUTEJA SPLITSKE KRSTIONICE

Magdalena DRAGIČEVIĆ, Split

Kostimi likova reljefnog pluteja krstionice u Splitu iz XI stoljeća zanimljive su stilske kompozicije, a sa stanovišta proučavanja povijesnog kostima predstavljaju dokumentarnu vrijednost izuzetnog kulturno-povijesnog značenja.

Poznato je, naime, da cjelokupni program nošnje likovnih predstava predočenih na srednjovjekovnim spomenicima ranoromaničke i romaničke epohe na području stare hrvatske države općenito predstavljaju očitu predaju grčko-rimskog načina odijevanja. Očituje se ne samo skladom odjevnog stila, nego i bogatstvom svojstvenih nabora u kojima igra svjetla i sjene odražavaju ljepotu kompozicije kostima. U nastavku razmatranja analizirat ćemo pojedinačno stilske karakteristike kostima likova predstavljenih na pluteju krstionice u Splitu. Prema Dyggveu ta ploča je pripadala crkvenoj pregradi bazilike Sv. Petra (šuplja crkva) u Solinu, a danas je ugrađena u basen oblika grčkog križa krstionice Sv. Ivana u Splitu. Na njoj su predočena tri ljudska lika od kojih jedan sjedi, drugi je uspravan, a treći u stavu proskineze.

Ikonografija kostima sjedeće figure u osnovnim stilskim naznakama franačkih je karakteristika², a sačinjava ga kratka tunika – košulja porijeklom iz Bizanta,³ duge hlače i ogrtač. Ogrtač oblika trake prozračan je i dijelom polukružno modeliran. Položen je na oba ramena, a slobodni krajevi padaju niz leđa. Na predjelu prsiju formirani su nanizani, paralelno raspoređeni nabori polukružne geometrijske modelacije.

Tako oblikovan ogrtač odgovara vidu tzv. »minijaturne toge« koja je sastavni dio ikonografije etrurskog kostima.⁴ U principu je polukružnog ili djelomično polukružnog likovnog rješenja. Nosio se na više načina, prema maniri mogao je pokrivati jedno odnosno oba ramena. Porijeklom je kulturna svojina Istoka. U kompoziciji etrurske odjeće predočavaju ga sačuvane grobne fresko slike, te statue od bronce i terakote.⁵ Toga je općenito prethodila rimskom palliumu –

¹Po D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976, str. 101–102.

²M. Boehm, *Die Mode, Menschen und Moden in Mittelalter*, Breuchmann-München, 1963, str. 166, 168.

³M. Boehm, nav. dj. str. 175.

⁴M. Houston, *Encient Greek, Roman and Byzantine costume*, London, 1974, str. 84.

⁵M. Houston, nav. dj. str. 85. sl. 92, 93, 94. i H. Harald Hansen, *Knaurs Kostuem-buch*, München-Zürich, 1954, str. 50.

ogrtaču, koji se počeo koristiti već od II stoljeća.⁶ U ikonografiji kostima likovnih predstava srednjovjekovnih spomenika ranoromaničke i romaničke epohe na području stare hrvatske države takav model ogrtača – toge nije poznat. Međutim, svojstvo toga obilježava klasičnu grčku nošnju.⁷ S obzirom na veliki vremenski raspon teško je te sličnosti izravno povezati, ali čini nam se da ih je korisno spomenuti.

Hlače iste figure na donjem dijelu potkoljenice, omotane su uskom trakom u horizontalnim navojima koji su međusobno paralelno raspoređeni. I potkoljenice uspravnog lika toga pluteja omotane su također trakom po istom postupku. Analogna upotreba trake može se uočiti također na nogama rimskog ratnika predloženog na Trajanovu stupu u Rimu.⁸

Stojeći lik odjeven je u bogato nabranu tuniku koja dužinom seže do ispod koljena. Rukavi su joj dugi, nabrani, ali uski u zapešću. Vratni izrez je četvrtastog oblika, a takva modelacija karakteristična je za tunike svetačkih likova.⁹ Niže od struka postavljen je pojas, vjerojatno pridržan dugmetom. Likovno je izražen troprutastom trakom kao i rubni donji dio tunike. Na ilirskom kamenom reljefu, koji potječe iz Livanjskog Polja (Suhača), može se uočiti da predočni likovi nimfa nose također tunike slične osnovne modelacije i rasporeda ornamentalnog ukrasa.¹⁰ Oblikovanje kostima osobe u stavu proskineze, analogne je likovne kompozicije. Međutim, reljefna slika nabora odjeće na predjelu otkrivenih leđa podastire važne informacije koje omogućuju cjelovito upoznavanje likovne koncepcije i stilске karakteristike nošnje ne samo toga lika, nego i one uspravne figure. Naime, na predjelu prsa toga lika izvedena su sa svake strane po dva polukružna, paralelno raspoređena nabora, koja su, ako se gledaju samo frontalno, nedefinirane funkcije. Međutim, uspoređujući shemu nabora odjeće na leđima lika spuštenog na zemlju, u stavu ničice, ti se polukružni nabori mogu na shvatljiv način povezati. Oni u jednom i drugom liku ocrtavaju uske naramenice s naborima ili rubnim istaknutim dijelovima koje se u nastavku spuštaju niz leđa. U polukružnoj modelaciji dužine tunike u konačnoj slici ti nabori – naramenice, oblikuju osnovni kroj dijela odjeće koji se do danas zovu »zubun«, a u kontinentalnoj Dalmaciji »sadač«.¹¹ Na toj likovnoj predstavi taj odjevni dio pridržan je istim pojasom s tunikom. U osnovnom modalitetu prednjice zubuna veoma su uske, pa likovna slika polukružnih nabora na predjelu prsa kod uspravnog lika, u stvari, obilježava njegove prednjice. Stoga je donja tunika vidno naglašena.

U starinskoj ženskoj nošnji Like poznat je istovrstan haljetak također zvan zubun, i taj je naziv općenito usvojen na Balkanu.¹² U ikonografiji kao i u dinarskoj nošnji, zubun je arhaični sastavni dio.¹³ M. Gušić smatra da je zubun ostatak srednjovjekovnoga načina odijevanja, a njegov lik i naziv ona izvodi iz starog venecijanizma »guibbone«, koji svjedoči da je zubun, kao folklorno odjevno do-

⁶A. de Waal, *Das Kleid des Herrn*, Wien, 1891, str. 3.

⁷M. Houston, nav. dj. str. 87.

⁸M. Houston, nav. dj. str. 100.

⁹H. Harald Hansen, nav. dj. str. 68.

¹⁰D. Rendić Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 1955, sv. X, str. 35–36.

¹¹M. Gušić, *Odjeća Senjskih Uskoka i Bunjevaca*, Senjski zbornik, sv. 10–11, Zagreb, 1984, str. 108.

¹²M. Gušić, nav. dj. str. 108.

¹³M. Gušić, nav. dj. str. 106.

bro usvojen u doba romanike.¹⁴ Čini nam se da se ta datacija našim istraživanjem korigira i može smjestiti u još starije vremensko razdoblje, a osobito jer se radi o našoj staroj narodnoj nošnji, koja je ostvarena na ovom pluteju izraženih ranoromaničkih stilskih svojstava. Zubun je uvijek suknen i u punoj dužini dio je otmjenog ruha.¹⁵ Dalmatinski, odnosno dinarski zubun predstavlja autentični uzorak stila odijevanja arhaične nošnje.

S obzirom da nisu sasvim jasno izražena svojstva kostima te osobe, moglo bi se pretpostaviti da reljefna slika na predjelu leđa predstavlja kukuljicu. U XI stoljeću taj je atribut općenito karakterističan u ikonografiji odjeće siromaha i pastira.¹⁶ Međutim, likovna kompozicija njegove odjeće, koja odaje ličnost određenog dostojanstva, dopušta da se u njoj eventualno prepozna lik monaha. U kontekstu toga razmišljanja prikazani stilski i likovni sklad nošnje predočavao bi sliku primarne koncepcije odjeće monaha-redovnika koja je u XI stoljeću očito bila u izrazitoj sprezi s narodnom nošnjom.

Po svemu, kompoziciju kostima likova predočenih na pluteju splitske krstionice čine dvije međusobno potpuno različite stilske i likovne koncepcije. S jedne strane, ikonografiju kostima sjedeće figure kralja općenito obilježava tipična srednjovjekovna franačka nošnja, i to povlaštenog društvenog sloja, jer je sačinjava košulja, hlače i ogrtač; s druge strane, ostala dva lika predočuju kostime antičkih svojstava u obliku tunike, dok zubun upućuje najvjerojatnije na domaće podrijetlo. Kao što je spomenuto, manira upotrebe ogrtača kralja i njegova likovna modelacija veoma su stare. To su obilježja klasične grčke nošnje i etrurske civilizacije, a nalazimo ih, evo, i u srednjovjekovnoj Hrvatskoj državi.

Kostimi ostale dvije figure istog pluteja, od kojih je jedna stojeća, a druga u stavu proskineze, međusobno su analogne stilske modelacije i u srednjovjekovnoj ikonografiji povijesnog kostima nemaju potpunijih analogija. Njihova kratka, upasana, bogato nabrana tunika dugih rukava srednjovjekovnih je stilskih karakteristika. Četvrtasti vratni izrez tunike na uspravnoj figuri, s obzirom na čestu takvu pojavu, mogao bi označavati njegovu svetačku pripadnost. Međutim, ona nema drugih svetačkih znakova, pa takva definicija nije uvijek pouzdana. Ali, veoma je zanimljiva činjenica da sastavni dio njihova kostima čini zubun, koji općenito u ikonografiji predstavlja usamljeni primjerak odjeće lokalnog folkloru ukomponiran u likovni program povijesnog kostima. Takav primjer nije poznat u cjelokupnoj srednjovjekovnoj kulturnoj baštini starohrvatske države ranoromaničke i romaničke epohe. Ta je konstatacija veoma značajna za potpunije upoznavanje ikonografije nošnje starih Hrvata, kao i njihova poimanja o vlastitom načinu odijevanja. Ovdje je to djelomično izraženo u likovnom obliku, preobrazbom i predodžbom lokalnih predaja i duhovnih vrijednosti. S obzirom da se zubunu općenito pripisuju svojstva otmjenosti, u ikonografiji kostima zasigurno on obilježava visoki rang prikazanih likova. Ali, prema stilskoj i likovnoj koncepciji kostima, osobi načice prostrtoj na zemlju morali bismo pripisati zvanje monaha-redovnika.

Osim toga, može se uočiti da u ikonografiju kostima osobe koja je u proskinezi spadaju i duge hlače uskih nogavica, koje su samo manjim donjim dijelom vidljive. H. Harald drži da su hlače u starom vijeku bile nepoznate stanovnicima zemalja Sredozemnoga mora. Međutim, za barbare, koji su obitavali u njegovoj neposrednoj blizini drži da su znali za hlače i prije nove ere. Hlače su zaista bile

¹⁴M. Gušić, nav. dj. str. 109.

¹⁵M. Gušić, nav. dj. str. 109.

¹⁶H. Harald Hansen, nav. dj. str. 84 i 85. sl. 184 i 188.

sastavni dio ikonografije kostima »barbara«, a to dokazuju reljefne predstave na spomenicima iz Garduna¹⁷ i Solina.¹⁸ Rimljani su dolaskom u Galiju prvi put vidjeli hlače, pa su ih stoga i nazvali »Gallia braccata«, a s vremenom se hlače udomaćuju i u Rimu. Od Perzijanaca su duge hlače preuzeli Dačani, Markomani, Skiti i Germani i nose ih za vrijeme Herodota.¹⁹ Taj azijski dio nošnje temeljna je komponenta kostima maloazijskog plemena Amazonki,²⁰ a na Trajanovu stupu u Rimu vide se Dačani i Germani u dugim hlačama.²¹ Upotreba dugih hlača prenijela se i u srednji vijek kao sastavni dio muške odjeće.²²

U tom smislu sasvim je moguće da Hrvati postupno preuzimaju djelomično stariju ilirsku domaću nošnju. Tako osim nekih klasičnih elemenata zadržavaju i vlastita folklorna obilježja u odjeći.

Stoga možemo tvrditi da franački srednjovjekovni kostim ima zajedničkih karakteristika s ikonografijom kostima starih Hrvata, kao što su npr. duge hlače. Njih međusobno razlikuje jedino modelacija, jer su one franačke na stražnjem dijelu znatno šire.²³

Četvrtasti vratni izrez tunike na uspravnoj figuri, svojstven ikonografiji kostima svetaca, nije pravi razlog da se likovnom sadržaju pluteja splitske krstionice pripiše biblijska tematika jer je ostala kompozicija odjeće istoga lika, kao i okrunjenog lika kralja, svjetovnih stilskih karakteristika. Poznato je, naime, da su kostimi svetaca, apostola, a potom i Krista, već od IV stoljeća prepoznatljiviji, odnosno imaju određenu stilsku i likovnu kompoziciju.²⁴ Na fresko slikama katakombi, koje vremenski potječu iz III stoljeća, kao i na kasnijim mozaicima predloženi Krist odjeven je u tuniku *exsterior* i *pallium*; tako koncipiran kostim nosi od svoje dvanaeste godine.²⁵ U odjeći istih sadržajnih karakteristika predstavljen je na svim srednjovjekovnim likovnim kompozicijama²⁶ izuzimajući onaj usamljeni primjerak galskog sarkofaga na kojemu je lik Krista prezentiran u hlačama i visokim čizmama.²⁷ A. de Waal drži da se kompozicija Kristova kostima do XII stoljeća nije mijenjala, a ni izgledom razlikovala od drugih.²⁸ Tu neizmijenjenu sliku kostima Krista možemo pratiti i do XIII stoljeća na Buvinovim vratnicama splitske katedrale. I eventualna pretpostavka da sjedeća figura predstavlja Krista, svevladara koji sjedi u nebu na prijestolju, nije prihvatljiva.

Prema tome, ovaj plutej, prema likovnom sadržaju u stilskoj kompoziciji, predstavlja zasad jedinstven spomenik u našoj srednjovjekovnoj umjetnosti.

¹⁷M. Abramić, O predstavama Ilira na antikinim spomenicima, Časopis za zgodovino in narodopisje, Letnik XXXII, Maribor, 1937, str. 15. sl. 2 i 3.

¹⁸M. Abramić, nav. dj. str. 17. sl. 13 i 14.

¹⁹H. Harald Hansen, nav. dj. str. 80–81.

²⁰H. Harald Hansen, nav. dj. str. 78.

²¹H. Harald Hansen, nav. dj. str. 80.

²²M. Boehm, nav. dj. str. 170–171.

²³M. Boehm, nav. dj. str. 170.

²⁴M. Houston, nav. dj. str. 128.

²⁵A. de Waal, nav. dj. str. 13.

²⁶A. del Waal, nav. dj. str. 12 i 13.

²⁷A. de Waal, nav. dj. str. 11.

²⁸A. de Waal, nav. dj. str. 15.

²⁹A. Badurina, B. Fučić, Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, KS Zagreb, 1979, str. 447.

SAŽETAK

Analiziranjem kostima triju likova, predloženih na pluteju splitske krstionice iz XI stoljeća, konstatirano je da su srednjovjekovnih stilskih karakteristika.

Sjedeću figuru kralja odlikuje odjeća franačkih stilskih naznaka koju sačinjavaju: košulja, hlače i ogrtač. Međutim, ogrtač kralja neobične je modelacije, polukružno oblikovana oblika trake, tipa minijaturne toge svojstvena ikonografiji etruskog kostima kojoj se krajevi slobodno spuštaju niz leđa formirajući na prsima niz paralelnih nabora polukružnog oblika. Takve likovne karakteristike veoma su stare a odgovaraju i obilježjima klasične grčke nošnje. Uspravni lik, kao i onaj u stavu proskineze, odjeven je u srednjovjekovnu kratku, upasanu tuniku dugih rukava, koja je u osnovnim stilskim naznakama antičkih karakteristika. I na ilirskim predstavama nimfa tunika analognog tipa zauzima važno mjesto u kulturi njihova odijevanja. Obje likovne predstave iznad tunike nose zubun slijedeće modelacije: naprijed je on uskih prsnica, a otraga je polukružnog oblika, dužine tunike. Zubun je autentični folklorni produkt u kompoziciji nošnje s područja Dinare, a u ikonografiji kostima predstavlja ličnost visokog društvenog položaja. U programu povijesnog kostima likova predloženih na pluteju splitske krstionice, pojava zubuna predstavlja usamljeni uzorak u kompoziciji starohrvatske nošnje u odnosu na cjelokupni opus likovnih spomenika srednjovjekovnog razdoblja ranoromaničke i romaničke epohe starohrvatske države. Pojava oblika kukuljice u ikonografiji kostima osobe prostrte na zemlju, stilska su karakteristika monaško-redovničkog kostima koji u likovnoj slici izražava spregu s narodnom nošnjom. Duge hlače sastavni su dio odjeće te osobe. Taj su dio ikonografije kostima stari Hrvati očito poznavali, a predstavljen je na tom starohrvatskom likovnom spomeniku XI stoljeća. Reljefne predstave »barbara« sa spomenika iz Garduna i Solina dokazuju da su i hlače bile sastavni dio ikonografije njihova kostima.